

Гончаров Андрій Вікторович

кандидат юридичних наук

доцент кафедри загально-правових дисциплін

Донецький юридичний інститут МВС України (м. Кривий Ріг)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

В контексті сучасної політичної ситуації виникає потреба переосмислення наукової спадщини минулого, зокрема – поглядів найбільш значущих вітчизняних мислителів, до плеяди яких безумовно належить ректор Києво-Могилянської академії, а згодом – архієпископ Новгородський та Великолуцький, віце-президент Святішого Синоду, професор Феофан Прокопович (у миру – Єлеазар (Єлисей), у греко-католицькому чернецтві – Самійло Церейський) (1681–1736).

На думку української вченої В. М. Нічик, Прокопович вважав, що сама державна влада необхідна для того, щоб не порушався природній закон, щоб тримати в узді злі страсті людей, охороняти людське співіснування [1, с. 155].

В той же час, як розмірковує В. М. Нічик, якщо будь-яка влада від Бога, то її ліквідація або заміна також походять від Бога. Але, як вказує вчена, Прокопович уникає такого висновку, жертвуючи логічною послідовністю. Архієпископ стверджує, що після того як народ віддав свою волю монархові, він більш не зможе забрати її в нього, навіть у тому випадку, коли монарх порушує договір та не піклується про загальну користь. Таким чином, за Прокоповичем, народ повинен підпорядковуватися як «добрій» так і «поганій» владі. Суспільний договір, за яким, на думку архієпископа, було утворено державу, має яскраво виражену односторонність: він є обов'язковим тільки для народу [1, с. 156].

Основною метою державно-правової концепції Феофана Прокоповича було обґрунтування необхідності для Російської імперії абсолютної монаршої влади. Але вже у «Слові про владу та честь царську» (1718 р.) ми знаходимо важливе уточнення щодо природи такої влади (яке чомусь ігнорує більшість дослідників творчого спадку архієпископа): «Може монарх законно наказувати народіві не тільки все, що для суттєвої користі Батьківщини своєї потрібно...: тільки би народіві не шкодило, та волі Божій не суперечило би» [2]. На нашу думку, в цьому місці Феофан Прокопович обережно формулює критерій законності наказів, розпоряджень, тощо які походять від монаршої влади.

Водночас, «Регламент духовної колегії», написаний на рік раніше, навпаки, доводив доцільність колегіальної форми правління. Незважаючи на те, що в «Регламенті» йшлося вже не про державну владу, а про управління церквою, професор М. І. Павленко все ж помічає тут суперечність поглядів архієпископа: «Приходиться тільки віддати належне пропагандистській майстерності Феофана Прокоповича, якою він володів найвищою мірою мистецьки» [3], – відзначає історик.

Нажаль, ми бачимо підстави не погодитися з даним твердженням. Якщо для держави, такої великої за розмірами та за кількістю народонаселення як Росія, єдиною припустимою формою правління Прокопович бачив форму одноособову та абсолютну, то для церкви він пропонував саме форму колегіальну (але зі світським монархом на чолі).

Американський дослідник Р. Колліс зазначає, що Прокоповича охопило «п'янке відчуття впевненості у необхідності відлити власну форму російського православ'я. Це проявлялося у намаганні вигнати мракобісся на користь допитливої богословської доктрини, яка буде покликана будувати світле майбутнє, де вся Росія буде виведена зі стану невігластва [4, с. 354]».

До цього слід додати, що абсолютній монархії архієпископ залишився вірним й після смерті Петра І. Авантюра «верховників» при вступі на престол

Анни Іоанівни провалилася дякуючи виключно зусиллям «вченої дружини» - Феофана Прокоповича, В. М. Татіщева, А. Д. Кантеміра [5, с. 264].

Як вказує Л. О. Петров, дуалістичні, деїстичні та раціоналістичні ідеї передових вітчизняних мислителів першої половини XVIII ст. (в тому числі – Феофана Прокоповича) були прогресивними ідеями для цього часу. Вони сприяли успіхові боротьби передових сил російського суспільства за просвіту та науку, проти реакційних та містичних ідей середньовічної схоластики [6, с. 87].

Отже, Феофан Прокопович був відвертим прибічником такої форми правління як спадкова абсолютна монархія, що ґрунтується на договірних засадах утворення, принципах народної користі та відповідності православному віровченню дій державної влади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ничик В. М. Феофан Прокопович. – М.: «Мысль», 1977. – С. 155.
2. Прокопович Ф. Правда Воли Монаршей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://музейреформ.рф/node/13642>
3. Павленко Н. И. Феофан Прокопович [Електронний ресурс] / Н. И. Павленко // Наука и жизнь. – 1995. – № 4. – С. 86–92. – Режим доступа : <http://halkidon2006.narod.ru/n/115.htm>.
4. Collis R. The Petrine instauration: religion, esotericism and science at the court of Peter the Great, 1689–1725. – Leiden – Boston: BRILL, 2012 - P. 354.
5. Олейников В. В., Гончаров А. В. Деякі прогресивні аспекти вчення Феофана Прокоповича про форму державного правління / В. В. Олейников, А. В. Гончаров // Еволюційні і революційні процеси в історії права, держави і юридичної думки: до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.: матеріали XXXVI Міжнародної історико-правової конференції, 1–4 червня 2017 р., м. Дніпро / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.).

В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, О. О. Малишев, І. В. Музика, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмиш. – Київ–Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2017. – С. 259–265.

6. Петров Л. А. Философские взгляды Прокоповича, Татищева и Кантемира. – Иркутск: Иркутское книжное издательство, 1957. – С. 87.